

במחיצתה של גולדה

שיחות עם יצחק עילם על גולדה מאיר

בתקופה שבין ספטמבר 1985 - פברואר 1986

מראיינת: דרורה בית-אור

העמותה להנצחת זכרה של גולדה מאיר

בהסתדרות 1946-1924

נתחיל מההיכרות הראשונה שלך עם גולדה. מתי הכרת אותה?

אם אין טעות בידי, הכרתי אותה בקיץ 1925. אני הייתי אז בירושלים ועבדתי בה כסבתא, ובאתי לתל-אביב לפגישה שהוועד הפועל זימן לאיב כהן, עורך ה'פארווערטס' בניו-יורק, עתון באידיש של תנועת הפועלים היהודית באמריקה, שההשפעה העיקרית בה ובעתונה היתה לאנשי ה'בונד' שהתרכזו אז בארצות-הברית. זה היה עתון נפוץ במאות אלפי עותקים, דבר שלא היה שכוח בעתונות היהודית. איב כהן היה איש רציני ומן המנהיגים הבולטים, וביקורו בארץ ב-1925 היה למאורע עקב מוצאו מן ה'בונד' האנטי-ציוני. גם גולדה היתה באותו מעמד.

בגמר אותה מסיבה עם איב כהן, נאמר שהולכת עגלה למשק הפועלות שבראשו עמדה חנה צ'יז'יק, ושבעלה מאיר דובינסקי, לגיונר מן הגדוד העברי האמריקאי, הוא העגלון. שנינו, גולדה ואני, התיישבנו בעגלה והתנהלנו דרך רחוב אלנבי אל רחוב בן-יהודה, שאז עוד לא היה בנוי ואף לא סלול. הנסיעה נמשכה כשתי שעות והגענו למקום בשעה מאוחרת בערב. באותה נסיעה לילית של העגלה בחולות, רתומה לשתי פרדות, הכרתי את גולדה לראשונה. העגלון היה, כאמור, חבר שבא מארצות הברית עם הגדוד העברי. הוא לא היה אמריקאי ממש, אלא איש מיוצאי רוסיה או פולין שהגיע מאמריקה, ובהמשך התגייס לגדוד. כך התגלגלנו באותה עגלה, גולדה ואני, והחלפנו קצת דברים, שתוכנם לא זכור לי במיוחד. אגב, באותו ביקור של איב כהן ראתה ההסתדרות סימן להתרחבות הפירצה בחומה האנטי-ציונית של ה'בונד', ובמיוחד בעתונות 'פארווערטס'. כמה שנים קודם לביקורו האמור, ב-1921, סירב הפרסם מודעה בתשלום על אסיפת הסברה להפצת מניות של בנק הפועלים, עת ברל כצנלסון עשה במשלחת ההסתדרות בארצות-הברית עם ההכנות להקמת בנק הפועלים, ובכל ימי שהותו שם התנהלה תעמולה ארסית על דפי עתון זה נגד ההסתדרות. ורק משנדם בהדרגה קולם של האנטי-ציונים המושבעים, ורוחות נוחות יותר החלו לנשוב בקרב אנשי ה'בונד', הרשה לעצמו איב כהן לקיים את הביקור האמור.

חלפו שנים לא רבות, וגדולתו של העתון ירדה פלאים ותפוצתו הצטמקה והלכה. גם שאר העתונים באידיש עברו משבר דומה, והופעתם נפסקה בזה אחר זה. ה'פארווערטס' חדל להופיע כעתון יומי והפך לשבועון. וברצותו לשרוד, החל להדפיס את מחצית דפיו באנגלית, בהשלימו עם העובדה שדור האמיגרנטים ממזרח אירופה החל לפנות בהדרגה את הבמה ואף את סדנאות העבודה המסורתיות. הדור הצעיר של ילידי אמריקה — האידיש לא היתה עוד שפתו, ואף החל לצאת ממעגל העבודה והאיגודים המקצועיים, משענת העתון.

עוד כשגולדה היתה במרחביה, הכירו את התכונות שלה ואת היכולת שלה להופיע בפני קהל בדברים שהיה בהם כדי לייצג את התנועה ואת הקיבוץ; ההיתה נשלחת כבר אז לכל מיני שליחויות?

יכול להיות שהיתה כבר אז בתפקיד כלשהו בחו"ל. העברית שלה היתה עדיין חלשה, ובארץ היתה אז רתיעה מדיבור באידיש. היא היתה מיוודת באותו זמן עם חנה צ'יז'יק, שיזמה אז הקמת משק פועלות בצפון תל-אביב. בוועידה השנייה של ההסתדרות, שהתקיימה בתל-אביב באביב 1923, גולדה היתה אחת ממאה ארבעים וכמה צירים וייצגה את קיבוץ מרחביה. כל מספר חברי ההסתדרות לא עלה אז על שמונת אלפים!

בשנות העשרים עבדה גולדה כקופאית במשרד לעבודות ציבוריות בתל-אביב, התוכל להרחיב קצת בעניין זה?

העבודה במסגרת העבודות הציבוריות היתה נעשית בקבוצות וראש הקבוצה היה בא בסוף השבוע לדרוש את השכר, ולפחות "אבנס" (מקדמה). כסף לא היה במוסד, ושרגא גורן (גורוכובסקי), שעמד אז בראש המשרד בתל-אביב, סיכם עם הקופאית שיכתוב בפתק לקופה כשלא יוכל לעמוד בלחץ. אם בפתק הזה יהיה גמר החתימה עם זנב למעלה או למטה, זה ישמש סימן שיש לתת או לא לתת. וכשהאיש היה בא לבקש את המקדמה והקופאית (במקרה זה גולדה) היתה אומרת לו, בראותה את הסימן המוסכם, "אין לי כסף", הוא היה מתרגז ואת הסקנדלים היה עושה לה. מסיבה זו גולדה היתה במצוקה גדולה והיתה בוכה לעתים קרובות. לבסוף איימה להתפטר מהתפקיד הזה משום שלא היתה מוכנה לשמש ככלי-רעם, כשהמנהל מתייצב כאדם הגון ונותן את הפתק למקדמה והיא צריכה להגיד שאין לה כסף ולקלוט את כל הרוגז. מאז היא שימשה בכמה תפקידים והיתה גם פעמים מספר בשליחויות בחו"ל.

האם גולדה עבדה במועצת הפועלות?

כן. היא היתה חברה בהנהלת מוסד זה, ומשהוטל עליה לשמש כמזכירת הארגון, היא העלתה את חשיבותו הסגולית.

בשליחותה בארצות הברית אל הארגון התאום של מועצת הפועלות, Pioneer Women, היא השכילה להחדיר בקרב חברותיו זיק מרוחה החלוצית של ארץ ישראל העובדת. ומאז רואות עצמן הללו שותפות נאמנות בפעילותה של תנועת הפועלות בארץ ("נעמת" היום). עד מהרה נבחרה גולדה כחברה בוועד הפועל של ההסתדרות. סמוך לאותו זמן, בקירוב, הוטל עלי להקים את קרן-חוסר-עבודה, ולשם כך עברתי לגור לתל-אביב — מקום מושבו של הוועד-הפועל.

מגעי עם גולדה נהיו תכופים יותר, כאשר שנינו עבדנו באותו בניין, ובפרט משהחלו לעלות על סדר היום של דיוני הוועד הפועל שיקולים על דרך פעולתה של הקרן, משהופיעו הסימנים המדאיגים של התרופפות שוק העבודה.

אולי באמת תרחיב קצת בעניין קרן-חוסר-עבודה, ותסביר את הרקע שהביא להקמתה של הקרן, ומה היה הרעיון היסודי שלה?

ברל כצנלסון היה היוזם העיקרי של רוב המוסדות והמפעלים בהסתדרות; את השמות למפעלים נתן על-פירוב דוד רמז. במקרה של קרן-חוסר-עבודה ברל לחץ בכל הזדמנות של התכנסות הסתדרותית מוסמכת על הקמת קרן-חוסר-עבודה, מאחר שב-1923 היה חוסר עבודה בטרם באה העליה הרביעית. העליה השלישית זרמה לארץ ללא כל הכנה, בניגוד לדעת ההנהלה הציונית בלונדון.

בארץ התקיימו אז שתי לשכות עבודה, לשכה של 'אחדות העבודה' ולשכה של 'הפועל הצעיר'. העליה החלוצית היתה מגיעה קבוצות-קבוצות בעלות רקע רעיוני, או בהרכב מקרי של בני עיר או סביבה מסויימת. כל קבוצה היתה פונה לאחת מן הלשכות לפי השתייכות רעיונית או לפי טעמו של העומד בראשה.

אבל עבודה בקנה-מידה רחב, כדי העסקה המונית, סודרה לראשונה על-ידי פנחס רוטברג. היו לו קשרים טובים עם השלטונות, ובמיוחד הצליח להשפיע על מי שעמד אז בראש המחלקה לעבודות ציבוריות עוד בשלטון הצבאי גנרל גרנט. רוטברג גניע אותו להתחיל בסלילת כבישים, הן מנימוקים של צורכי הארץ והן כדי להעסיק את העולים, ואז התחילה העבודה הגדולה בכבישים. ובמחנות הסוללים נסללו לא רק כבישים, אלא גם הדרך להקמת ההסתדרות...

ב-1923, כשנגמרו רוב הכבישים, נוצר מחדש מצב של חוסר עבודה, וההנהלה הציונית נתנה תמיכות למובטלים באמצעות מועצות הפועלים בערים ובמושבות. תמיכות אלה ניתנו כהלוואות.

קופות המלווה, שקמו כעבור זמן, עוד הצליחו לרכז בידן סכומים של גביות מאותן הלוואות. משבא הגל הגדול של העליה הרביעית (הפולנית), נשתפר באופן מכריע מצב העבודה בארץ.

זכר הסבל והמצוקה מאז הניעו, כאמור, את ברל לתבוע מחדש, בכל מפגש רציני בהסתדרות, הקמתה של קרן לעת חוסר עבודה, שתצבור קצת אמצעים בזמן שהעבודה מצויה. לבסוף, רק בקיץ 1932, בחרו בוועדה לבחינת דרכי הגשמת הרעיון בראשותו של מרדכי נמיר (נמירובסקי אז), עובד הוועד הפועל במחלקה הכלכלית-סטטיסטית. אני הייתי חבר בוועדה הזאת כנציג מועצת פועלי ירושלים לצידם של נציגי מועצת פועלי תל-אביב, חיפה והמושבות וכמה מקומות עבודה גדולים, לרבות הסתדרות הפקידים.

דבר הקמת הוועדה עורר הד חיובי בציבור; החלו להישמע תביעות להקדים את הקמת הקרן שציפו לה. אין ספק שלהתעוררות הציבורית היה חלק בכך שבפעם הזאת לא הסתפקו, כבעבר, בדיונים בלבד וניגשו בפועל ממש להקמת המוסד.

הדו"ח שהגישה הוועדה לוועד הפועל של ההסתדרות העדיף הקמת קרנות מקומיות עם זיקה מסויימת למרכז על-ידי הפרשות של אחוזים מהכנסת המקום לטובת המרכז. אך בוועד הפועל התקבלה דווקא הדעה של המיעוט, שאליה הצטרפה גם גולדה. לפי דעה זו יש להקים קרן ארצית מרכזית, שלא תזדקק לרווח הטמון במקומות העבודה בישובים השונים. דעה זו אני ייצגתי. ואז אמר לי רמז, כמקובל בימים ההם בארץ — הצעת הצעה, לך והגשימה. לשם כך עזבתי את ירושלים ועברתי לתל-אביב.

נקבע כלל, שהקרן לא תתחיל לפעול אלא אם יהיו ברשותה 5000 לירות, והוטל מס של גרושים מעטים בחודש. אז טרם הונהג המס האחיד, והגביה נעשתה דרך מועצות הפועלים. קופת חולים גבתה את מסיה בנפרד.

כמה מועצות פועלים "אכלו" את הכסף שנגבה למען קרן-חוסר-עבודה, ובכללן מועצת הפועלים בתל-אביב. היא לא יכלה לשלם את החוב, עד שלבסוף לקחתי ממנה איזה נכס. וגם מועצות פועלים אחרות היו מפגרות בהעברת כספי הגביה ליעדם, ובכל זאת משהו הצטבר. המפנה בא ב-1936, עם פרוץ מלחמת איטליה-חבש וראשית מאורעות תרצ"ו. החל משבר כלכלי, ועימו חוסר עבודה. בהסתדרות באה התעוררות לשם עמידה בפרץ, והופיע הרעיון של ה'מפדה'. יוזמו העיקרי היה משה בילינסון, ואליהו גולומב נמנה עם התומכים הנלהבים. יחד עם הפעלת המפדה התכוונו למנוע ככל האפשר פיטורים במקומות עבודה, ולהנהיג בהם בעת הצורך חילופים בין העובדים על-ידי קיצור משך העבודה של כל אחד.

מה היתה תכלית המפדה?

הרעיון היה שכל מי שעובד עבודה של קבע יתן שכר יום עבודה בחודש לקרן-חוסר-עבודה, היינו 12 ימים בשנה. בזמן שפרצו המאורעות ומלחמת חבש-איטליה, היו כבר ברשותה של קרן-חוסר-עבודה שלושים וכמה אלף לירות, סכום שלא הספיק, כמוכן, למלחמה באבטלה שנוצרה, וחישבו שעל-ידי גיוס שכר 12 ימי עבודה של המפדה ירכזו כ-60 אלף לירות נוספות.

את כספי המפדה חשבו לצרף לכספים שהיו מצויים כבר בידי קרן-חוסר-עבודה?

כן, וזה הפך לחלק אינטגרלי של מקורות ההכנסה שלה נוסף על המס החודשי. דוד רמז הציע את השם "מס עובד", והעירותי את תשומת לבו כי המושג "מס עובד" במקורו הוא מעין קונטריבוציה שהכובש היה מטיל על הארץ שנכבשה על ידו. ואז עברו לשם "פדיון עבודה", שבן-גוריון הציע למגבית הזאת. רמז לא קיבל את השם הזה, והיתה אפילו מתיחות כלשהי ביניהם על השם. רמז לא נרגע, עד שמקץ כמה חודשים אמר לי בהתעוררות: יש לי שם, 'מפדה'. והשם הזה השתרש בתודעת כולם.

הגביה למפדה התחילה עוד לפני שסוכם סופית על השם, והתנהלה תוך התרוממות רוח וגילווי התנדבות עילאה. במקביל הונהגה חלוקת עבודה בין הפועלים שלא היו קשורים למקומות עבודה קבועים, והללו היו רבים.

וכשהוכרז בפועל המפדה הראשון, גולדה, כמדומני, לא היתה בארץ. היא היתה אז באחת השליחיות בחוץ לארץ. במאמר מוסגר — דוד רמז היה האיש שנטל על עצמו לקדם את גולדה, וכמו איזה אימפרסריו חד-חושים הבחין בפוטנציאל הרב הטמון בה, ולא טעה.

מה היה המניע שלו?

בלי ספק היתה אצלו הערכה עמוקה לגולדה וליכולתה לפשט מחשבה מורכבת ביותר ולעשותה מובנת לכל. היא היתה ההיפך מכמה אנשים בתוכנו, המסוגלים לסבך את הדבר הפשוט ביותר בשפע של מלל. כשרונה להחדיר בתודעת השומע רעיון רציני, שיהא נראה לו כדבר מובן מאליו, הוא אשר לקח את ליבו אצל גולדה. הסגולה לפופולריזציה של עניינים מורכבים נראתה לו כנכס לגבי העוסקים בענייני ציבור. הוא החל לקדם אותה מתפקיד לתפקיד, ובכך הוא סייע להתגלות אישיותה. זה מעיד עליו, שניחן בחוש דק להבחין בכונה מה ניתן להשיג מאדם שמצויים בו גרעינים של יכולת.

זה מאשר, אגב, את מה שהיא מספרת עליו בספר שלה, שהוא היה האדם שסייע לה בשנות ה־20 המוקדמות למצוא עבודה, תחילה בתל־אביב ואחר כך בירושלים, ואחר כך שוב בתל־אביב –

כן. הוא עמד אז בראש המשרד לעבודות ציבוריות (לימים הוסב שמו ל'סולל בונה'), ועקב המשבר ב'סולל בונה' בקיץ 1927, הוא קיבל על עצמו את מזכירות הוועד הפועל של ההסתדרות. ואז הוא התחיל לקדם אותה בתפקידים ציבוריים, תחילה במועצת הפועלות וגם בשליחיות לארה"ב וכן בתפקידים בארץ, והחשוב בהם היה כניסתה לוועד הפועל של ההסתדרות.

הוא טרח לקדם לא רק את גולדה. הוא גם הוציא את זלמן ארן (זיאמה) מן האלמוניות. ומשמעמד על טיבו – הכניסו כחבר הוועד הפועל וממש בנה את מעמדו בו. אך כפי שקורה לעתים, האיש נהיה כפוי־טובה והפך יריב קשוח לרמז. עם אהרון (רוניה) רבינוביץ היה לרמז יותר מזל, ולמזלו של האיש ושל ההסתדרות הוא התייצב כמניח היסודות הסדירים של המחלקה לאיגוד מקצועי בוועד הפועל. רמז מצא אותו כמזכיר מועצת פועלי ירושלים כמחליף שלי, עת עברתי לתל־אביב להקים ולנהל את קרן חוסר עבודה. במאמר מוסגר אוסיף, שכל תפקידי וכן גם פעולות ארעי שלי בהסתדרות מאז עברתי לתל־אביב, וכן עשייתי במסגרות־חרץ מטעמה – מידיו ומיוזמתו של רמז באו לי או הוטלו עלי. בזה רמזתי רק על חלק קטן מעשייתו החשובה לבניין רקמת ההסתדרות.

בוא ונקשור עכשיו את הפעילות של גולדה בכל הקשור לקרן־חוסר־עבודה.

יש להדגיש כי בכל זמן קיום הקרן התנהל ויכוח חריף בהסתדרות, האם עדיף לדאוג לעבודות קונסטרוקטיביות לשם העסקת המובטלים, או שמא ראוי להקל על מצבם על־ידי מתן "סיוע". בחתך יסודי התחלקו הדעות בין אנשי השמאל, שתבעו מתן סיוע, כ"מקובל" בכל העולם, לבין האנשים בעלי התפיסה הקונסטרוקטיביסטית, ובעצם אנשי מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י), שכבר התקיימה אז. חלקה של גולדה בוויכוח זה היה, כמובן, בצדם של בעלי התפיסה הקונסטרוקטיביסטית.

הפילוסופיה האומרת כי את המאבק באבטלה יש לכלכל בעיקר באמצעות עבודה קונסטרוקטיבית שורשיה נעוצים בעצם מהותה של תנועת הפועלים שלנו, אך היא קיבלה חיזוק גם מאת בר־סמכא במשנת הסוציאליזם המדעי. לרגל עניין מסוים יעץ לי ברל כצנלסון להיפגש עם פריץ (פרץ) נפתלי, שבא מגרמניה כמה חודשים לפני אותו מועד. הוא היה אז מרצה לכלכלה בטכניון והיה קורא את הרצאותיו מן הכתב בעברית כתובה באותיות לאטיניות לאחר שהרצאותיו תורגמו למענו מגרמנית.

אני באתי אליו ב־1934 כאל אחד מחשובי ההוגים הכלכליים־חברתיים בתנועת הפועלים הגרמנית, כדי לבקש ממנו מאמר על קרן חוסר עבודה. תוך כדי כך שקענו בשיחה מעמיקה על יתרונה של התפיסה על יצירת עבודה לשם העסקת מובטלים, דבר שעוד לא היה מקובל בעולם. בארץ שימש כלל זה בסיס ויסוד בתפיסה הקונסטרוקטיביסטית לפתרון בעיות חברתיות, ודעתו של נפתלי נחשבה כגושפנקה של בר־סמכא בהילכות חברה ושימשה קו מנחה לקרן בפעולותיה, עם פרוץ המשבר.

בכלל, הקבוצה המנהיגה בתנועת הפועלים, זו שהגתה את הרעיון של יום עבודה בחודש,

שכל עובד יקדיש לקרן חוסר עבודה, התכוונה בעיקר להשגת אמצעים לשם יצירת עבודות. היוזם היה, כאמור, משה בילינסון והצטרפו אליו ברל כצנלסון ושמואל יבנאלי ואליהו גולומב, וגם בן-גוריון ויוסף אהרונוביץ וכן גולדה, במידה שהיתה כארץ בשעת הדיונים. וכמובן דוד רמז. הדבקות ברעיון העבודה היתה נקודת מוקד בהשקפת עולמה של תנועת הפועלים מאז ימיה הראשונים של העלייה השנייה.

עם ראשית העלייה השלישית התייצב רמז בראש הדואגים להחדרת הפועל-החלוץ לחיי העבודה ולמלאכת הבניין והאבן. כאמור, כל אלה שהשתתפו בשיקולים בוועד הפועל של ההסתדרות עם פרוץ המשבר היו באופן נחרץ בעד עזרה למוכטלים דרך יצירת עבודות. מה שקרה בסוף התקופה של הרפובליקה הוויימאריית בעת חוסר העבודה הכבד ששרר שם, שמחוסרי עבודה הוצאו בהמוניהם מתחום טיפולו של האיגוד המקצועי והופקרו לגורלם, נראה בעינינו אסון. האיגוד המקצועי הגרמני המשיך לקיים פעולתו הסדירה רק כלפי העובדים שנותרו במקומות העבודה, ואשר למחוסרי העבודה – היו עורכים למענם הפגנות של "סולידאריות", והפקירו חלק גדול ממחנה המובטלים ליאוש ולתסכול.

הלקח מן המשגה הפאטאלי הזה, שהמיט משבר גדול על תנועת הפועלים הגרמנית, שימש נקודת מוצא להסתדרות לשמור על כך שמחוסר עבודה יישאר חלק אינטגרלי של מחנה הפועלים ושל האיגוד המקצועי, שכל המערך של הפעילות ההסתדרותית יהיה משולב עימו, ושהוא לא יידחף אל מחוץ למחנה, אלא יישאר בפנים ומוקף דאגה חברית. בעקבות תפיסה זאת ראו את הדאגה למחוסרי עבודה בכך שקודם כל יהיו מועסקים בעבודה כלשהי, ולו עבודה חלקית.

ההתחלות המעשיות במגמה זו היו די סבירות. נשאר עוד מלאי של עבודות חיוניות, שלא הספיקו לעשותן בעבר, וזה שימש כעין מאגר התחלתי. אך כשמאגר זה אזל במשך הזמן, הוכרחו להזדקק לרברים מלאכותיים קמעה ולהמצאות מיוחדות. וכשחוסר העבודה העמיק עוד, גבר, כמובן, קולם של דורשי הסיוע על פני זה של ה"משוגעים" לעבודה קונסטרוקטיבית. ובאותה מידה, גולדה המשיכה להימנות עם אלה שעמדו על הפתרונות הקונסטרוקטיביים, ואולם מאוחר יותר, משהתחוור לה המצב שהתהווה, היא היתה קצת חצויה בתפיסתה.

אתה אמרת שבהתחלה גבר כוחם של הקונסטרוקטיביסטים, כלומר אלה שחשבו שאנשים יעבדו ויהיו שייכים למעגל העובדים, אפילו אם עבודתם זאת לא תהיה בתחום עיסוקם הרגיל. אבל לאט לאט, אתה אומר, המאגר של עבודות מהסוג הרציני הלך ואזל, ואז באופן טבעי התגבר כוחם של אלה שחשבו שקרן-חוסר-עבודה צריכה לעסוק במתן סיוע. מה התרחש אז במחשבת התנועה?

הפילוסופיה של התנועה לא השתנתה. מצד אחד, כל השמאל סבר, לפי הנוהג המקובל בעולם, שיש לתת סיוע למחוסרי עבודה. עם זאת התחזקה גם ההתנגדות לכך שתנועת הפועלים לבדה תבטא את הסולידאריות שלה עם מחוסרי העבודה על ידי הטלת עול העזרה להם על עצמה בלבד. וכן החלו לטעון כי עבודה קונסטרוקטיבית נזקקת גם להוצאה על חומרים וכו' לא רק על שכר עבודה. וכשהאמצעים נהיו כל פעם מצומצמים יותר, התחזקו הארגומנטים של שוללי הפתרון הבלעדי על-ידי עבודה בלבד, וההגיון ההסתדרותי הקונסטרוקטיבי נדחף להתגוננות.

באיזו שנה מדובר?

הפעולה של קרן-תוסר-עבודה התחילה, כאמור, בקיץ 1936, עם פרוץ מלחמת חבש-איטליה ובמקביל לראשית המאורעות בארץ, ונמשכה כל השנים עד פרוץ מלחמת העולם השנייה ואף למעלה משנה תוך המלחמה עצמה. והמאבק הזה בין שתי הגישות נמשך כל השנים. אבל בתחילה לא שמו לב לטיעון הקולני של אנשי השמאל וראו בו תשלום מס למושגים המקובלים בכל מקום. יותר מאוחר זה כבר הפך למאבק רציני, וגם אנשים אחרים התחילו לראות שהעניין לא כל כך פשוט.

נוסף על כך השפיעה גם ההתפתחות בהצלחת המפדים: המפדה הראשון הכניס 60 אלף לירות. זה היה סכום עצום בימים ההם. המפדה השני הביא גם כן סכום יפה של ארבעים וכמה אלף לירות ואילו המפדה השלישי ירד כדי עשרים וכמה אלף. לירידה האחרונה היו כמה סיבות: א) התחילו להישמע ברמה קולות, שאין להעמיס על הממשיכים לעבוד מעמסה מתמדת כזאת מחשש שיהיו תופעות של עזיבת האיגוד המקצועי, ונציגי מקומות העבודה הגדולים החלו להתמרד נגד העול המוטל עליהם זמן כה רב. ב) לא מעטים מאלה שהיו התורמים הראשונים הפכו בעצמם, עם הזמן, למחוסרי עבודה. והעיקר — לא רק המתקשים לתת עייפו, אלא אף התובעים נחלש בטחונם, בחינת "עייפות החומר".

מה היה תפקידה של גולדה בקשר לכך?

בשלושת המפדים הראשונים לא היתה גולדה מעורבת במישרין בעשייה, כי אם רק בשיקולים שהתקיימו מפעם בפעם כי היא היתה בנסיעות ובשליחויות בחוץ-לארץ, שחזרו ונשנו לסירוגין.

פה ארשה לעצמי הפסקה כלשהי לגבי עצם השליחויות לחו"ל. היו שלושה אנשים, בכללם גולדה, שההסתדרות ניצלה אותם ניצול-יתר בשליחויות, וארבה סכנה לאנשים אלה ליהפך לתלושים מן המציאות הארצישראלית. השניים האחרים היו דוב הוז ויוריס. יוריס היה יהודי נחמד שבי-1922 עלה לארץ מגליציה, בעל נפש פיוטית של משורר ובקי גדול בספרות אידיש. הוא לא ידע עברית. היה בעל טמפרמנט סוער ונלהב ונשלח בשליחות ההסתדרות ליהדות דרום אמריקה והצליח מאד בתפקידו, וזה היה לו לרועץ. כל פעם שחזר ארצה כדי לרווח על שליחותו, היו חוזרים ושולחים אותו מחדש כדמות אהובה במקומות אלה, ומשום כך לא עלה בידו להשתלב בחיי הארץ.

השני היה דוב הוז. הוא היה כוח עולה, דינמי ובעל מאור פנים, עם סיכויים טובים ליהפך לאחד מחשובי הפעילים של ההסתדרות בתחום העשייה המדינית. לדוב הוז היו אומרים כל פעם "תיגש" ללונדון אל אנשי הלייבור, כדי להתגבר על ויכוח קשה עם ממשלת המנדט. היו לו מהלכים טובים גם בחוגי השלטון. ודוב הוז עמד על סף התמוטטות, משראה עצמו נתלש מאפשרות להתרכז בעשייה ממושכת בארץ כרוחו. דב הוז נספה בתאונת דרכים ב-1940. גולדה, היחידה בין הנדרשים תדיר לשליחויות (לרוב, אמנם, שליחויות לא ארוכות), היתה חוזרת ומשתלבת מחדש בתפקידים שנטלה על עצמה או שהוטלו עליה, ואף הוסיפה כח ועוצמה ברחבי התנועה. במרוצת 1939, היא קיבלה על עצמה לעמוד בראש איסוף הכספים למען מפדה ד', שהיה כבר במצב של דעיכה עקב עייפותם של התובעים וגם של הנתבעים. ומיזמתה של עצמה היא התנדבה להרימו מחדש.

כמשנה מרץ נטלה על עצמה גולדה לרכז את המפדה. המשימה היתה להשיג באותה שנה מאה אלף לירות בשתי צורות: א. נוסף על שכר של יום עבודה למפדה ד' – והפעם הסיכוי להצלחה היה לא בטוח ביותר, משום שפחת מספר המועסקים שהיה אפשר לקבל מהם כסף; ב. מס למשען, שנקרא "מס חירום למשען", כמס זמני עד יעבור זעם. גם קודם היה קיים כבר איזה תשלום צנוע למשען, שנכלל במס האחיד. גם המס המיוחד הזה וגם המפדה היו צריכים, כאמור, להכניס ביחד מאה אלף לירות. גולדה נרתמה בהתלהבות להרים את שניהם כאחד. וכאן התגלה כוחה הרב של גולדה לשכנע. ולא רק לשכנע, אלא גם להילחם במפקקים ובסרבנים.

כשגולדה החלה לפעול בריכוז המגבית למפדה ד', היה המס האחיד נגבה כבר למעלה משנה. לפני הנהגתו היתה גביה נפרדת למס של קופת-חולים, שהיתה משיגה תוצאות טובות יחסית, עקב הכלל שהמפגר בתשלום למעלה משלושה חודשים אינו זכאי לעזרה רפואית. ואילו למס הארגוני של ההסתדרות, שהיה נגבה על-ידי מועצות הפועלים, לא עמד כוח לחץ כלשהו, משום שהנדרש לשלם את המס היה סבור שגם אם הוא יפגר בתשלום – ההסתדרות לא תימנע מלטפל במקום העבודה שלו.

דוד רמז, כשהגה את רעיון המס האחיד, התכוון לשלב את כוחם של שני הגורמים הללו ולחזק בכך את הגביה הכללית. אך מעניין ששני הגופים חששו פן יבולע להם מן השילוב הזה. קופת חולים פחדה להעמיס על עצמה עול מיותר של הדאגה לגביית המס להסתדרות, ואילו מזכירי מועצות הפועלים חששו מכוחו של שותף תובעני כקופת חולים, העלול לקפח מפעם בפעם את חלקם במס. היחיד שתמך ברעיונו המרחיק ראות של רמז על הנהגת המס האחיד הייתי אני, כי לא ראיתי כל עניין לקרן חוסר עבודה להישען דווקא על הצד החלש בתחום הגביה. אך לא נעלם מעיני הסיכוי הברור שהמס האחיד, אם יונהג, יוסיף כוח להסתדרות.

בפעם הזאת הוטל על לשכות המס לגבות את התשלומים למפדה ד' בצמוד למס האחיד, וגולדה הופתעה כשנתקלה בעובדה מוזרה, שחלק ניכר מן המשלמים אינו משלם לפי דרגת שכרו המציאותית, אלא לפי דרגה "מוסכמת" ונמוכה מן הגזירה הקבועה. שכן לשכות המס הגיעו לפשרות עם המשלמים כהוראת שעה, כדי להקל על הפעלת הגביה המאוחדת, בהנחה שעם הזמן ירגילו את המשלמים להקפיד על תשלום מס אמת.

יש לזכור כי אותו זמן היו מרבית הגופים הציבוריים גובים מסיהם באמצעות גובים, שהיו מהלכים אצל המשלמים. גביה מרוכזת במקומות העבודה היתה עדיין בגדר משאלה רחוקה. רק עם בוא העליה הגרמנית החל להסתמן שינוי הדרגתי בתחום זה. עליה זו הביאה עמה הרגלים אחרים וגם תרבות אחרת, אפילו בתחום זה. ואכן בכל ראשון בחודש היה אפשר לראות בנהריה, בקרית מוצקין, בקרית ביאליק וברמות-השבים את עולי גרמניה עומדים בתור לתשלום מסיהם לישובם. חלפו שנים והחל להשתנות היחס לתשלום מס, ונעלם טיפוס הגובה המכתת רגליו אצל החייבים בתשלום, וההסדר של ניכוי המס בעת תשלום שכר העבודה החל לפעול בהדרגה מכוח הסכמי העבודה בין ההסתדרות והמעסיקים.

משנתקלה גולדה בתופעה הזאת של תשלומי מס אחיד לפי הסכמים ופשרות, ולא לפי הגיזור הקבוע בחלטות ההסתדרות, היא אסרה מלחמה נגד מנהג קלוקל זה. ולא רק מעצם התנגדותה לסטיות חמורות אלה, אלא בעיקר מחשש שהמפדה לא ישיג את יעדו אם התשלומים למענו ייעשו בצמוד לדרגות המס המעוותות. היא כיוונה את מאבקה במיוחד

כלפי מקבלי השכר הגבוה יחסית וכלפי מקומות העבודה המבוססים. גולדה לא שעתה לטיעונים של אנשי הארגון, שחששו כי יהיו חברים שיעזבו את ההסתדרות אם יחמירו בדרישות כלפיהם. היא לא נענתה גם לעקיבא גוברין, המזכיר התקיף של הסתדרות הפקידים, שחשש מאובדן חברים ומאיבוד השליטה בעמדות מפתח במקומות עבודה, ובארגונו. בטחונה של גולדה בצדקת המאבק בתופעה שלילית זאת לא נחלש כל עיקר, והיא המשיכה בתקיפות להעלות את "נחותי הדרגה" – כביטוי האירוני של דוד רמז – אל רמתם ודרגתם הנכונה. וההסתדרות – לא רק שחברים לא עזבוה עקב הוויכוח הנוקב הזה עמהם, אלא היא נעשתה מכובדת ואהודה יותר על חברה.

ובזה הצליחה גולדה לא רק להשיג את המטרה, דהיינו לרכז סכום של מאה אלף לירות, אלא גם להחיות מחדש את התחושה, שנחלשה קמעה, על חובת העזרה ההדדית בהסתדרות. חרף החשש שהיה רווח אז, שמא תיפגע הזיקה להסתדרות, עלה בידה להחזיר שוב בציבור הפועלים את חובת העובדים להתגייס למען חבריהם המובטלים.

גולדה היתה היחידה כמעט שהלכה לאסיפות של מחוסרי עבודה. בתל-אביב התקיים אז ה"מרתף" המפורסם בבית ברנר. כשבנו את הבית, הוחלט לנצל את המרתף כמועדון. אז עוד לא חשבו על צורך במקלטים ועוד לא היו מתקני מיזוג אוויר בארץ. נזקקו אפוא למתקן להכנסת אוויר צח מחוץ. אבל לא הביאו בחשבון שבאותה מידה שמכניסים אוויר טרי, יש ומכניסים גם אוויר של חמסין. ולא פעם היה חמסין כפול במרתף – גם החמסין שבחוץ וגם ה"חמסין" באווירה של מחוסרי העבודה.

במרתף בית ברנר היו אנשי סיעה ב' שולטים בכיפה, ושום אדם "רציני" לא היה לו האומץ להיכנס לגוב האריות הזה. גולדה היתה היחידה שהיתה באה לכינוסים הללו, ולרוב היתה עושה זאת לפני שעמדה לקיים שיחה או ויכוח אם איזה ועד עובדים סרבן, והיתה מגייסת לעצמה בדרך זאת ארגומנטציה וכוח נפשי להתווכח עם הנתבעים.

אני רוצה לצטט אותה בהקשר זה. באחד הראיונות שנערכו עם גולדה, היא אמרה למראיין שיש שלוש קבוצות של אנשים שבעמדה לפניהם היא מרגישה שהיא איננה יכולה להתווכח אתם, קבוצה ראשונה – הורים שכולים ואלמנות; קבוצה שנייה – בני משפחה של שבויים; קבוצה שלישית – מחוסרי עבודה.

דיברת קודם על מצדדי הסיוע והקונסטרוקטיבסטים. אתה היית קשור אל גולדה ועבדת אתה, וודאי היית יכול לשמוע ממנה את ה"אני מאמין" שלה בנושאים אלה. הנה אתה אומר שבתחילה היא היתה עם בעלי התפיסה הקונסטרוקטיבסטית, ובמשך הזמן, לאור מה שהתרחש בשטח, היא התקרבה אל המצדדים במתן סיוע. אני משערת שהשיקולים לפתור את הבעיה יותר בדרך הסיוע באו לא רק מאיזו גישה חדשה שהנחתה אותה, אלא אולי גם עקב גורמים פוליטיים ששיחקו כאן במערכת והשפיעו על עמדתה?

לפי הסדר הכרונולוגי, היתה ה"חולשה" של גולדה קודם כל כלפי מחוסרי העבודה. עם קום המדינה כבשו לעצמם השניים האחרים עדיפות. האמת היא שעל אף שהיא היתה תחילה לצד הקונסטרוקטיבסטים וחלקה קשות על אלה שתבעו מתן סיוע, הרי שגם בהתחלה היא חשבה שחייבים לא להסתפק רק בהפרשת יום עבודה בחודש, אלא צריך גם לעשות איזה שידוד מערכות בכל אורח החיים. אמנם היא לא דיברה על קומונה כלל-ארצית, אבל הטיפה לכך

שבשכונות הפועלים ובמעונות העובדים, שגם היא גרה בהם, יקימו מטבחים משותפים ובכך יבטאו את השיתוף והעזרה ההדדית. משהו מן הסידורים של הקיבוץ החוסך מאמץ וחוסך כסף. המטבח המשותף הוא יותר תכליתי ובמקום שכל אשה תעשה את הכל במשק הבית שלה בלבד, יעשו זאת במרוכז ובמשותף. גולדה אפילו הרחיקה לכת ואמרה שבכסף שיחסכו ישתמשו למטרות ציבוריות כלליות.

זאת אומרת שנכנס פה משהו מן התפיסה הסוציאליסטית שלה. ואגב, האם משהו מן העניין הזה של מעין-קומונה הונהג בפועל?

לא, לא הונהג מאומה מכל זה. אני חלקתי על כך בוויכוח אתה, וטענתי שזה אמנם נכון בשיקול רציונלי והגיוני, אבל במציאות זה לא מתקיים. היא התלהבה מאוד מהרעיון, שהונהג מאוחר יותר, של מתן כוס חלב לילדים בבתי הספר.

מיהו זה שהגה את הרעיון היפה הזה?

פה עלי להגיד משהו. הקיבוצים לא שילמו בתחילה לקרן חוסר עבודה, כי בקיבוץ משלמים מס שני חברים בנפרד — איש ואשה, או סתם שניים, ולא כ"זוג". ואגב, הם שילמו את המס לפי ההוצאה ולא לפי ההכנסה. יצא שהם שילמוהו בדרגה כזאת, שהמס שלהם לקרן חוסר עבודה היה אפסי, או שכלל לא שילמוהו. וזה הכביד, מוסרית, על חלק מאנשי התנועה הקיבוצית.

אברהם האפט מדגניה, שכאב את העניין במיוחד, העלה רעיון שתנובה תקדיש 500 לירות ו'המשביר' יקדיש אף הוא 500 לירות במקביל, ויחייבו בכך את חשבון המשקים. 'תנובה' וקרן-חוסר-עבודה יארגנו שבבית-הספר יקבל כל ילד כוס חלב, ובכספי המשביר יארגנו מפעל לאספקה מוזלת למשפחות. מפעל האספקה של משען הפך עם הזמן למשענת רצינית למשפחות, ועם חיסולו הוא שימש לא אחת גרעין מקומי לסופרמרקט. כהמשך ל"כוס חלב" היו שיעורי ערב לנוער העובד. ארוחה חמה למתכנסים לשיעורים אלה היתה, לכאורה, דבר צדדי, אך חשיבותה באותם ימי מצוקה היתה לא מבוטלת. אחר כך עלה רעיון, וגולדה תמכה בו תמיכה נלהבת, להקים מועדוני ילדים ונוער ליד ארגון אמהות עובדות בכל מקום. הילדים התכנסו שם להכין שיעורים ולבלות במשחקים, ותוך כדי כך קיבלו ארוחה חמה.

שוב, יש כאן איזה קו של קומונה?

נכון בקושי. קו זה של פעילות התחיל משנכנסנו לשנה השניה של חוסר עבודה, וזה לא הפריע לא לגודלה ולא לאף אחד אחר להוסיף להחזיק בקו הקונסטרוקטיבי. החידוש הזה היה מעין השלמה לו וכלל גם את מי שקיבל כמה ימי עבודה בכביש או בכניין דרך סידורי קרן חוסר עבודה, או באמצעות המוסדות שהיא הקימה לצורך זה, וכן גם כל אלה שקיבלו שני ימי עבודה בשבוע מכוח החלוקה של הלשכה בעבודות הרגילות — הסדר שהספיק להם בקושי לקיום. לכן, החיזוק שבא מכוח אספקה מוזלת וכיו"ב סידורים הפך למשהו גדול ומשלים, הן לקו הקונסטרוקטיבי והן לקו של הסיוע הישיר.

מועדוני הנוער האלה שדיברת אליהם ואספקת הארוחה – מניין בא המימון בשבילים?

המימון העיקרי היה של קרן-חוסר-עבודה, בעקבות הגירוי שניתן על-ידי המעט הזה של המשביר ותנוכה. תרומתם הספיקה לזמן-מה ואחר-כך נמשך המעשה בכוח האינרציה, ואף לא היה טעם להפסיקו משנתגלה כחשוב ומועיל ביותר. המועדונים נוהלו על-ידי ארגון אמהות עובדות (היום זה נקרא "נעמת"), והתקיימו כל הזמן ובכל עיר ומושב במימון קרן חוסר עבודה.

זה מעניין מאד. זאת אומרת שקרן-חוסר-עבודה נעשתה למכשיר כולל שחרג לאט מן התפיסה החד-כיוונית, במגמה קונסטרוקטיבית בלבד, והפכה לגוף הערוך לסייע לאנשים שלא עובדים – בין על ידי ייזום עבודות ובין על-ידי סיוע כספי, בתוספת של כל מיני השלמות העוזרות למשפחות לנהל את חייהן באופן תקין פחות או יותר. זאת אומרת, זה עזר לילדים שבשעות אחר הלימודים לא יסתובבו, אלא יכינו שיעורים וגם יקבלו ארוחה חמה, וזה גם עזר להרגשה הטובה במצב הקשה של החברה, ולאט לאט הפיג את המתח במידת מה?

נכון, אבל האמת היא ששני האלמנטים ששילבה קרן-חוסר-עבודה – גם עקרון העבודה, כלומר ההרגשה שאדם עובד ולא רק מתקיים איכשהו, דבר המחזיר לו את הבטחון העצמי; וגם ההשלמה לכך, הכוללת אלמנטים אלה של עזרה סוציאלית – שני מסלולים אלה הפכו לחישוק גדול וחזק סביב ציבור הפועלים. דבר זה מנע מן ההסתדרות להגיע לאותו מצב שהביא לשבירתן של תנועות פועלים אחרות. הוויכוחים שהתחדשו מדי פעם בפעם, העייפות שהשתררה במחנה והטיעון הקולני של השמאל – למה זה רק הפועלים לבדם ישאו בעול, איפה הבורגנות, איפה הממשלה וכד' – כל אלה הכבידו מאוד. חרף כל הדיבורים, ההתגייסות העצמית הפכה לכלי שהציל את ההסתדרות מהתפוררות, וקודם כל מן הבחינה המוסרית. קשה להסביר היום – לאחר מעשה וממרחק כה רב של זמן – עד כמה זה הציל את ההסתדרות ואת תנועת הפועלים משברון מוחלט, אם כי, למרות כל המאמצים, נפלו לא מעט קרבנות עקב המצוקה.

כלום מכוחם של סכומים צנועים אלה של תנובה והמשביר ניתן היה להקים מסגרת כה מסועפת, כפי שתיארת את מפעל האספקה של משען?

ברור שלא. התרומות האמורות שימשו רק גירוי לראשית הפעולה, וכדי להמשיכה נדרשו הסדרים מקיפים נוספים. גם המשקים החקלאיים, שעמדו מאחורי יזמה זאת של מוסדותיהם, קיבלו על עצמם להוסיף ולספק חלק מן התוצרת החקלאית שלהם בתנאים מוזלים. אגב, המעשה היפה הזה הביא עם הזמן ברכה למשקים עצמם, משום שבדרך זאת הורחב מעגל הצרכנים הנזקקים לתוצרתם. באותם ימים התנהל מאבק קשה להעדפת "תוצרת הארץ", התעשייתית והחקלאית כאחת. והתוצרת החקלאית של המשק העברי עמדה אז בהתגוננות קשה מול ההיצף של תוצרת ערבית זולה, במיוחד בקרב משפחות המובטלים, שכל פרוטה היתה קובעת לגביהם.

ברם, בזה בלבד לא ניתן היה לבסס את המפעל וכן להוסיף ולהרחיבו בהתמדה. דחיפה נוספת לחיזוקו באה לו מצד בלתי צפוי.

באותו זמן התנהל בהסתדרות ויכוח דרמטי על דרישה לתוספת מסויימת לשכרם של עובדי ההסתדרות. היו שסברו שאין להיענות לתביעה זאת נוכח המציאות של חוסר עבודה וסבל המוני. כמקובל במצבים כאלה, נדחתה ההכרעה בנודון מפעם בפעם. לבסוף העלה מישהו הצעת פשרה, שהעובדים אשר יקבלו תוספת יפרישו אחוז ממנה לטובת מפעל האספקה. פשרה זאת נראתה כמוצא סביר בסוגיה מורכבת זאת, מה שאיפשר לשוללים להסיר התנגדותם. הסדר זה העמיד לרשות מפעל האספקה תוך כמה חודשים סכום נכבד של 20,000 לירות. וכל שנדרש לקיומו התקין ולקידומו של המפעל לאחר מכן בא כבר בדרך הטבע מאמצעי קרן חוסר עבודה בלבד.

מן הראוי להוסיף כי גם כמה בעלים של מפעלים פרטיים הצטרפו לסייע להצלחת המפעל וסיפקו לו מתוצרתם כמויות נדרשות במחירים מוזלים. מלבד משפחת מולר מאתא, שסיפקה בגדי חאקי במחירים זולים ביותר, הצטיינה משפחת בז'ראנו, משפחה אצילה מעולי בולגריה, שרכשה אותו זמן את בית חרושת עסיס, על-ידי אספקה סדירה ובשפע של ריבות ושימורים. משפחת טרובוביץ, בעלי בית-חרושת לשמן ולסבון 'טית-בית', השלימה בהתמדה את כמויות השמן והסבון שנרכשו על-ידי מאיר רוטברג סמוך לפרוץ המלחמה מבית חרושת שמן. אריה שנקר, הבעלים של 'לודזיה', ופרומצ'נקו מ'עלית', וכן המאפיות הגדולות בירושלים, תל-אביב וחיפה תרמו כל אחד בתחומו.

עם התייצבות המפעל נפתחו כמה עשרות תחנות חלוקה בערי הארץ (במושבות שימשו הצרכניות כסוכנים של המפעל), ואלפי צרכנים מביין המובטלים, או המתחלפים בימי עבודה בלשכות העבודה, היו זכאים ליהנות ממנו. בהדרגה התרחב מבחר המוצרים, ואספקתם שירתה גם את מוסדות הילדים והנוער של ארגוני אמהות עובדות, וכמובן את נזקקי משען. עם הזמן הורחב מעגל הזכאים ונכללו בו גם העובדים בעבודות כיבוש, משפחות המתנדבים לנוטרות, ועם פרוץ המלחמה — גם המשפחות של המתגייסים לצבא הבריטי, וכן הפועלים שהחלו לעבוד במחנות של הצבא הבריטי בשכר כיבוש.

וכן, מן ההתחלה הצנועה בראשיתה, הפך המפעל משרת נאמן של רבבות משפחות נזקקות. קרן חוסר עבודה העמידה לרשותו את ההון החוזר הדרוש וכיסתה את כל ההוצאות הכרוכות בקיום המפעל על שלוחותיו, לרבות מלוא שכר העבודה של עשרות עובדיו. אגב, כל המנגנון כולו של קרן חוסר עבודה בכל שנות קיומה, ואף בתקופת שיא פעולתה, לא חרג משמונה עובדים, בכללם מנהל המוסד ומפקח על פעולות סניפי משען ומפקח על תחנות החלוקה של מפעל האספקה.

השנה היא 1939. גולדה קיבלה על עצמה לרכז את מפדה ד' שהצליח, למרות כל הקשיים, לגייס סכום גדול של כסף, וגם ההתעוררות המחודשת בציבור סביב מטרות הקרן הלכה והתחזקה. האם זה נמשך גם הלאה?

מעניין לציין כי כל הפרקטיקה הזאת של קרן חוסר עבודה בתחום של יצירת עבודות ציבוריות, בניה לשיכונים, עבודות יזומות וכל מכלול הנושאים בעלי האופי הסוציאלי — כל זה אומץ על-ידי משרד העבודה בתקופת כהונתה של גולדה. למעשה, קרן חוסר עבודה שימשה למשרד מעין מעבדת שדה, אשר בקנה-מידה צנוע יותר ולפי הכוח המוגבל של ההסתדרות, הכינה את המערכת המסועפת של הפעולות המבורכות של משרד העבודה.

דיברנו בהרחבה על מכלול פעולות העזרה הישירה למובטלים. אולי ניגע עתה בתחום של הפעילות הקונסטרוקטיבית של הקרן?

בעצם, ראשית פעילותה של קרן־חוסר־עבודה עם פרוץ המשבר היתה מכוונת לתחום הזה. הסתעפות פעולות העזרה באה מאוחר יותר, וכאמור — כהשלמה לצעדים הקונסטרוקטיביים. הפעולה בעיקרה היתה יצירת מערכת של כלי־עזר, שיפעלו על בסיס כלכלי לשם קידום עבודות שנעצרו עם פרוץ המשבר. באמצעות כלים אלה התכוונו להשיג תוצאות שעלו בהרבה על הכספים הראשוניים שהושקעו על־ידי הקרן, ובמציאות הושגה כוונה זאת פי כמה מונים.

הכלי הראשון הוקם כשותפות של ההסתדרות וההנהלה הציונית באמצעות קרן־חוסר־עבודה וקרן־היסוד. החברה נוסדה בהון מניות של 30,000 לירות, וכל צד רכש מחצית. דוד רמז, כדרכו, הכתירה בשם 'ביצור', ללמדך כי הכוונה היא לבצר שוב באמצעותה את שוק העבודה שנחלש. 15,000 הלירות שהקרן השקיעה בהון המניות היו אז כמחצית מכל מה שהספיק להצטבר ברשותה מיום שהוקמה. כספי המפדה, שהוכרו עליו, אמורים היו להתרכז מאוחר יותר. והיה איפוא בצעד מוקדם זה הימור לא קטן, אשר נשען על אמונה גדולה. הון מניות זה של 30,000 לירות איפשר ל'ביצור' להוציא אמיסיה של איגרות חוב בשיעור של פי שישה, ובנק לאומי (או אפ"ק — בנק אנגלו־פלשתינה) רכש את כולן, באופן שהחברה החלה לפעול בהון מכובד למדי.

כדי להבטיח שהחברה תפעל על בסיס כלכלי, נקבעה, לפי דרישת הבנק, ועדת הלוואות פאריטטית מנציגי הבנק והחברה. ההלוואות ניתנו נגד בטחונות או משכנתאות. ובמידה שהעניין לא נראה די בטוח בעיני נציגי הבנק, נתנה קרן חוסר עבודה ערבות משלימה מצידה, חלקית או מלאה, ככל שהיא החשיבה את אפשרויות התעסוקה הכלולות בהצעה הנדונה. עיקר פעילותה של חברת 'ביצור' היה מופנה לסלילת כבישים ועבודות פיתוח שונות, ובמיוחד קידום ענף הבניין, ויזום וסיוע לתכניות שיכון שבהן היה טמון פוטנציאל חשוב של עבודה לא רק באתר הבניין, אלא גם ביצור חומרים ואביזרים שונים בפיזור ישוּכי רחב. העבודה הציבורית הראשונה בעלת חשיבות ישובית היתה סלילת הכביש מתל־אביב להרצליה. לא היתה זאת מלאכה קלה לשכנע את כל הגופים המוניציפליים שכביש זה עשוי היה לשרתם להסכים לקבל הלוואות מ'ביצור'. די למנות שמות ישובים אלה כדי להבחין בקושי שעמד בפני היוזמים: תל־אביב, רמת־גן, בני־ברק, רמת השרון והרצליה. דרך חדשה זאת היתה צריכה לשחרר את התחבורה היהודית — וזה עוד בימי המאורעות — מן המעבר דרך ישובים ערביים כגון: שייח'־מוניס ועוד כמה כפרים ערביים לא ידידותיים ביותר. בדרך כלל, הנסיונות להניע גורמים ישוביים לקבל הלוואות לשם הפעלת עבודות ציבוריות בתחומן לא היו קלים ביותר, בפרט משהבחינו כי הכוונה היא להעסיק מובטלים. אז העמידו פנים כי אין להם עניין כלל בעבודה הזאת.

לעומת זאת, האחראים לבניוין של חולון וקרית־חיים וכמה שכונות פועלים ליד המושבות ואף שכונת בורוכוב היו שמחים לנצל הזדמנויות אלה. והם באו בכך על שכרם, ועיקר גידולם והתפתחותם הראשוניות חלו בתקופה הזאת של חוסר עבודה. וכך גם נהריה והשכונות במפרץ חיפה, המאוכלסות עולים שהגיעו מגרמניה. הללו גילו הבנה ושיתפו פעולה עמנו. הוא הדבר לגבי קרית־עמל, שהשתלבה אחר כך בטבעון.

יום אחד הוצעה הצעה מפתה לפועלי בניין מובטלים שישכימו להשתכן בבתים שהעבודה בהם תשורייץ להם בלבד במשך 6-7 חודשים ללא חילופין, משך הזמן שהוערך כדרוש להקמתם. בתקופה זאת היה הפועל המשתכן מקבל מחצית מן השכר שנחשב כהוצאה באתר הבניין ואת המחצית השניה אמרו לזקוף לזכותו נוסף על משכנתא של 'ביצור'.

מ-90 הלירות של ערך שכר העבודה הוא היה מקבל 45, היינו כ-6-7 לירות לחודש במשך אותה תקופה. ויתרון נוסף היה מתקבל גם ליתר פועלי הבניין בזה שהתור לחלוקת העבודה בבניין היה מתרווח קצת עם צאתם של הפועלים המשתכנים ממנו.

אך קרץ אחד קטן היה בהצעה יפה זאת — המועמד נדרש להכניס מצידו 15 לירות במזומנים, ולא נמצאו אפילו 1000 פועלים מביין אלפי פועלי הבניין המובטלים שיכלו לעמוד בתנאי חמור זה של 15 לירות במזומנים. לאחר מכן חשבתי בלבי, ואף התייסרתי על כך, מדוע לא הציעו יוזמי הרעיון או קרן-חוסר-עבודה להסיר מכשול זה של 15 הלירות המכבידות.

בד בבד עם הטיפול בשיכונם של פועלי העיר נעשו גם צעדים לעודד את פועלי המושבות להשתכן לידן, וכך יחזק מעמדם במושבות. הוקמה גם קרן מיוחדת להקלת תהליך זה. לאחר מותו של בילינסון נקראה הקרן על שמו. כעבור כמה שנות פעולה פוריות, היא שולבה בחברת 'נוה-עובד', שהוקמה במיוחד לטיפול בשיכונם של פועלי המושבות. שנים מספר לאחר מכן אוחדה חברת 'נוה-עובד' עם חברת 'שיכון עובדים'.

כעבור זמן מה הוברר כי כדי לקדם את ענף הבניין והשיכון לא די במשכנתא אחת, והוקמה חברת בת של 'ביצור'. דוד רמז הכתירה בשם 'טפחות'. שתיהן פעלו רבות כעוזרות נאמנות של קרן חוסר עבודה עד לקום המדינה. 'ביצור' השתלבה בתוך בנק הפועלים, ו'טפחות' הפכה להיות המוסד האפוטיקאי הראשי של אגף השיכון במשרד העבודה, ובהמשך — של משרד השיכון. ב"טפחות" רוכזו גם כל החסכונות החודשיים של המצטרפים לתכנית של "שיכון עממי", שהחל להתבצע בשנה השניה לכהונת גולדה כשרת העבודה. התכנית הקיפה רבבות משתכנים בתנאים נוחים במיוחד.

ומן הבניין עצמו פנתה קרן חוסר עבודה לחזק את מעמדו של הפועל העברי בענף האבן והחציבה. בהקצבותיה ותמיכותיה היא החזירה אותנו לענף מסופף זה.

גם התעשייה, כיתר ענפי הכלכלה, נפגעה מן המשבר. עקב זאת הופיעו הצעות לסייע כספית למפעלים כדי למנוע פיטורין. חששתי שלא ניתן יהיה להבחין בין מקרים נכונים לבין נסיונות לנצל לרעה את החרדה ליציבות התעסוקה במפעלים. ולמרות זאת, החליטה הנהלת הקרן להעמיד לרשות שני מפעלים סכומי כסף כדי לחזקם. וככל שהכסף הספיק לא היו פיטורין, ומשאל — נסגרו המפעלים כליל. כשלון זה, שאני הייתי בטוח בו מלכתחילה, הרתיע בהמשך גם את אלה שמלכתחילה תמכו בהסדר והסיוע למפעלים הופסק.

אותו לקח לימד את הנהלת הקרן להימנע ממלכודת דומה בתחום העסקת מובטלים בפרדסים ובמושבות, ולמען הבטיח טיפול נאות בנושא זה הקימה קרן חוסר עבודה "משרד קבלני" לעבודות עונתיות או ממושכות, שנתקבלו מידי הפרדסנים על אחריותו גם במחירים של חשש להפסד. בדרך זאת הובטחה תעסוקתם של פועלי המושבות, מבלי שהמעסיקים יצליחו לנצל לטובתם את החרדה ואת המאמץ למנוע מהם אבטלה קשה. גם במקרה זה דוד רמז לא ויתר על המסורת להכתיר את המוסד החקלאי בשם 'חקל'.

'חקל' דאגה גם לתעסוקה הולמת לפועלות במושבות, בקבלה לרשותה שטחים נרחבים

לשם גידול ירקות. קרן חוסר עבודה העמידה לרשות המכשיר הקבלני הזה את האמצעים להכשרת השטחים ליעדם ואף את ההון החוזר הדרוש. בפעולתה הרב-גונית של 'חקל', היא לא רק הקלה על סבלם של המובטלים במושבות, אלא מנעה גם את החשש להתרוקנותן של המושבות הללו מפועליהן היהודים.

לאחר תקופת זמן של פעילות עצמאית פוריה, אוחדה 'חקל' עם חברת 'יכין', ומאז אנו מכירים אותה כ'יכין-חקל', אחד הגופים המובילים בענף הפרדסנות, המקיים ברשותו גם מפעלים חשובים לייצור שימורי פרי הדר וירקות.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, שימשו שטחים אלה את 'חקל' בידי החברה המאוחדת כשטחי מזרע בקנה-מידה מסחרי לשם אספקה של ירקות לצבא הבריטי, ובמיוחד גזר. היו אז מהלכים לדעה כי גזר חי הוא בריא לעיניים, ושלטונות הצבא החשיבוהו במיוחד למען המשרתים בחיל-האוויר.

במקביל חיפשנו כל דרך איך לחדור לעבודותיה של ממשלת המנדט ועיריית ירושלים אפילו בתנאי כיבוש, והגופים הקבלניים של ההסתדרות נעזרו בעניין זה בקרן לעבודה עברית שבידי קרן חוסר עבודה, שהבטיחה כיסוי הפרשים אפשריים בתנאי הקיבולת. ובכלל, לא בחלו בשום עבודה מצויה או נוצרת שאפשר היה להעסיק בה מובטלים כי הכל היה מכון לקראת יעד זה.

עם החרפת מצב חוסר העבודה החלה גם ירידה מן הארץ. מלבד שיקולים אישיים, שהביאו מובטלים מיואשים לכך, הופיעו גם "אידיאולוגים" שהחלו להטיף בעתון 'הארץ' שרצוי לעודד ירידה של מובטלים "עד יעבור זעם", ובכך להקל לא רק עליהם, אלא גם על הנותרים הממתנינים לתורם בלשכת העבודה. ולא מעטים מאלה ששמעו לעצות אחיתופל אלה וחזרו לאירופה שילמו בחייהם בימי השואה. רק חלק מהם הצליח לחזור ארצה לפני שנתרגשה הפורענות.

אולם במקביל לירידה מן הארץ התנהל גם סילון דק של עליה, שהחל להתרחב משהתברר לרבים כי המלחמה קרבה ובאה. ספינות המעפילים, שהצליחו להגיע לחופי הארץ בטרם עלה בידי שלטונות המנדט לשים ידם הקשה עליהם, סיפקו קבוצות נוספות של דורשי עבודה. למרות התמעטות העבודות המצויות, נאלצו הרשומים בלשכות העבודה להתחלף בתדירות יתר גם עם העולים המיתוספים לתור מבקשי העבודה.

וככל שנתמעטה העבודה בשוק, כך רבו ה"חידושים" וההמצאות אשר הדאגה להקלת מצוקתם של המובטלים העלתה במוחם של המצווים על העשיה למענם. כך, למשל, קיבלה על עצמם קרן חוסר עבודה לכסות הוצאות להדפסת ספרים, שיהיה בהם כדי להעסיק פועלי דפוס מובטלים. אגב זאת צמחה גם טובת הנאה לסופרים, מחברי ספרים אלה, שמלבד הסיפוק על כך שספריהם ראו אור בימים הקשים, קיבלו גם קצת שכר סופרים. אופייני הדבר, כי בדרך זאת נהייתה קרן חוסר עבודה למו"ל של ספרי שירה לרוב, וללא כל העדפה עקרונית על פני ספרי פרוזה, אלא מסיבה "פרוזאית" למדי, כי הדפסת שירה מחייבת סידור יד בגלל הניקוד, ובכך יש יותר ימי עבודה מאשר בסידור מכונה.

קושי מיוחד יצרו פקידים, מהנדסים, רופאים, אמנים וכל הנמנים עם המקצועות החופשיים, אשר לא היה טעם להפנותם לעבוד בכביש או בבניין, או בכל עבודת כפיים אחרת שאורגנה על ידי הקרן להעסקת פועלים מובטלים.

כן לא ניתן היה לקיים בענפים אלה שיטת החילופין בעבודה שהיתה נהוגה אז. ולכן

נזקקה הקרן לאילתורים ולפתרונות בלתי שיגרתיים וסיגלה לעצמה את הכלל שנקטו כבר הקדמונים, כי "בתחבולות תעשה לך מלחמה"... ואכן, היתה זאת מלחמה ממש, נוראה ועיקשת, עם שטן האבטלה, שאיים למוטט את שלמות מחנה העבודה. הדאגה לגונן ככל האפשר על אנשי העבודה ציוותה לנסות כל דרך וכל אמצעי כדי להבטיח את שלומו וחוסנו של הציבור.

רציתי לשאול אותך על הפילוסופיה הזאת שהלכה והתפתחה תוך כדי עיסוק בקרן-חוסר-עבודה וכל מה שהיה מסביב, פילוסופיה ששירתה גם את התפיסה שהיתה לאחר מכן במשרד העבודה ושהולידה את החוקים הסוציאליים שנחקקו בתקופתה של גולדה, כשהם מובנים מאליהם. האם ב-1938/39 עסקה גולדה בתחום של חוסר עבודה, או שפעילותה בקרן חוסר עבודה היתה חלק מעיסוקיה?

גולדה לא עסקה בדרך כלל בענייני קרן-חוסר-עבודה, אלא רק בריכוז מפדה ד'. אך בהיותה חברה בוועד הפועל של ההסתדרות, היתה מעורבת בשיקולים ובדיונים בעניינים עצובים אלה. עם פרוץ המלחמה הוסיפה להיות מעורבת בזאת, אם כי מילאה תפקידים במחלקה המדינית של ההסתדרות ואחר-כך גם עמדה בראש המחלקה המדינית בסוכנות. ואולם, מכוח עיסוקה האינטנסיבי בענייני המפדה, טבעי שהשתלבה באופן עמוק בענייני קרן-חוסר-עבודה, גם מבלי להימנות עם חברי הנהלת המוסד. אמנם סמוך לסיום טיפולה בענייני המפדה, הוטל עליה לרכז מחלקה בוועד הפועל של ההסתדרות לענייני העזרה ההדדית, נוסף על היותה יושב-ראש הוועד המפקח של קופת חולים מאז מותו של משה בילינסון. אך, כאמור, לא ניתן לה לטפח כהלכה מחלקה זו, משום שנדרשה להקדיש זמנה לעניינים שימי המלחמה העלום.

עם פרוץ המלחמה התעוררה ממשלת המנדט, לפי הוראות מלונדון, לסייע במקצת להתגבר על הקשיים שנוצרו עקב חוסר העבודה, והעמידה לרשות הוועד הלאומי סכומי כסף לא גדולים לשם מתן סיוע למובטלים. פנחס רוטנברג התייצב אז בראש הוועד הלאומי, והוא אשר קיבל על עצמו לכלכל את השימוש בכסף זה. דוד רמז, גולדה ואנוכי היינו יושבים ומתווכחים עימו מדי פעם בפעם, והוא טען שיש גם מחוסרי עבודה אחרים שאין לימינם שום קרן חוסר עבודה. הוויכוחים היו על גובה הסכום שיועמד למשען מן האמצעים שעמדו לרשותו.

עם פנחס רוטנברג הייתי מקיים לפעמים את השיחות גם לבדי. יום אחד באתי אליו ומשהו מגוחך קרה בינינו. היתה בחוץ רוח חזקה ושערות ראשי התפרעו ברוח. הוא אמר לי: לך להסתפר, ואני בינתיים אכין את חישובי לגבי הסכומים, וכשתגמור להסתפר נחדש את השיחה בינינו. הלכתי והסתפרתי, וכשחזרתי, הוא אמר לי בצחוק: "עכשיו, כאשר כמו לשמשון נגזזו שערוותך וניטל כוחך, יש לי הכוח להתווכח אתך. אמור לי בעצמך, מה חשיבות יש לך אם יחלקו כמה אלפי לירות יותר או פחות כסיוע. מה יישאר מכל זה לאחר מכן — שום דבר. בוא ונעשה הסכם ביני לבינך. אני רוצה להעמיד לרשות בית-החולים בחיפה (בית-חולים רוטשילד) 25 אלף לירות לשם הרחבתו. בוא ונוריד כל שבוע 5000 לירות מן החלוקה, ומלבד שנינו איש לא ידע על כך, שהרי זה לא מעלה ולא מוריד. קצת

תוסיף אתה מן המקורות שלך לקטע ההסתדרותי וקצת יתקפחו אחרים. נקים איזה דבר של ממש”.

תמיד חשבתי שלהקמת משהו רציני, שמגמתו עשיה לאורך ימים, יש עדיפות, ולא פעם היו לי ויכוחים על כך עם גולדה. הסכמתי עם רוטנברג וגמרנו שיורידו כל שבוע 5000 לירות. זה הכביד, כמוכן, על חלקה של ההסתדרות באותם השבועות וקיבלתי על כך מנה דווקא משני הידידים הטובים ביותר של רוטנברג – גולדה ודוד רמז. וגולדה היתה שומרת צעדי מאז שלא אלך לבדי פן אתפתה לוותר עוד. מכוח הסכם זה הוקם בניין חדש לבית החולים רוטשילד בחיפה בעזרת ה-25 אלף לירות הללו, והאמת היא שהוא צדק ולא אלה שחלקו על הווייתו שעשיתי. את ה”חטא” הזה של ויתורי לפנחס רוטנברג השלמתי על-ידי מתן הלוואות להרחבה נוספת של בית-החולים עם כניסתי למשרד העבודה.

נחזור לרגע לנקודה מעניינת זאת, של התגבשות תפיסת העולם של גולדה בתחום זה. אני מניחה שהיו לכם שיחות אז, ובוודאי חשבת על כך במשך השנים. האם יכול אתה היום לשחזר את דרך היווצרות תפיסת העולם החברתית שלה, ואולי אתה יכול להיזכר משיחות עימה מניין כל זה צמח. כי הרי היא באה מעולם אחר לגמרי מזה שמצאה כאן ובוודאי, היו לה מושגים שונים לגמרי כשהיא באה-ארצה. היא גדלה באווירה שונה, ופה היא תופסת את העניין החברתי כפי שסיפרת לי עכשיו. הדבר לא מסתבר לי כלל על רקע הילדות והנעורים שלה.

באופן אובייקטיבי, אני סבור כי לא תמיד היא יזמה את כל הדברים הטובים והחשובים שהיא עשתה בהתלהבות, ואת צידם האידיאולוגי לאו דווקא היא הגתה. היא היתה יונקת מן המתהווה ומן הסובב אותה ומתרגמת את הדברים באופן פופולארי ביותר ומגייסת את כל הארגומנציה הפשוטה כדי לשכנע. את התשתית הזאת שממנה היא ינקה קשה באמת להחיות היום באופן מוחשי ולקבוע בבחירות מה היתה בעיניה הקבוצה של אנשי ההסתדרות שהיא פעלה במחיצתם. מה היה מקומו של ברל בתודעה שלה, מה הוא החדיר בה ובאלה שסובבו אותו, והרפלקס החוזר אליה; מה היה מקומם של משה בילינסון, של זלמן שזר, של שמואל יבנאלי, של יוסף אהרנוביץ, של דוד רמז ושל האחרים מאנשי העליה השנייה.

אך עלי להבהיר מיד, כי אין בהגדרתי זאת להמעיט במשהו מסגולותיה הנפשיות ומפוריות רוחה של גולדה עצמה כאישיות יוצרת ומובילה בחיי החברה בארץ בכל שנות פעילותה הציבורית ברמות השונות בהסתדרות, במפלגה וכן בתנועה הציונית ובממשלה. בחיי הרוח לא קל להבחין מהם מקורות ההשראה והיניקה, ומניין נובעים הגירויים ליצירתיות על ביטוייהם שונים בפעילות האנושית. אפילו בעולם המוסיקה, אשר בו קיימת הבדלה בין שני סוגי הפועלים בתחומה – מחברי המוסיקה, המלחינים, מצד אחד, והמבצעים, המגיישים אותה לקהל המאזינים מצד שני – לא פשוט כלל לקבוע מותר האחד על משנהו. מתברר שלא רק הראשונים נמנים עם היוצרים המקוריים, הדולים יצירותיהם ממעמקי נפשם, אלא גם המבצעים. ויעידו על כך גדולי הפסנתרנים, חשובי הכנרים והמנצחים הדגולים. הללו אינם “רק” מפרשים ומעבירים תוכנה של הגות רוחם של המלחינים, אלא שתוך כדי ביצוע היצירה מפרי רוחם של אחרים, הם מכניסים בה לא מעט משל עצמם ומעושר רוחם הם. לכן, ההופכים תווים של המלחינים לצלילים מרוממי-רוח ונוסכים בהם גון אישי מובהק הבוקע אף הוא מעומק נשמתם, מתייצבים גם הם ללא ספק

בשורה הראשונה של היצירה האנושית.

הוא הדין לגבי אלה שיש להם הכשרון להחיות מלים ורעיונות ולצקת בהם תוכן נוסף מעושר נפשם ומפוריות רוחם. וגולדה הלא נמנתה עם הקבוצה הנדירה הזאת של יוצרים, אשר היה ביכולתה להפיח רוח-חיים אף ברעיונות של אחרים ולהגביר את השפעתם בחיי המעשה מכוח סגולותיה הייחודיות.

וכאן מן הראוי להקדיש מלים מספר להבלטת מקומה של אותה קבוצה מופלאה של אנשי סגולה, שהתגבשה במרוצת הזמן למעין תמצית מזוקקת של כלל החלומות והמאוויים של אנשי העלייה השנייה. הודות לקבוצה זאת התעשרה תנועת הפועלים המתהווה בארץ, בשפע כזה של ערכים חברתיים-סוציאליים ומוסריים, וכן גם בערכים בסיסיים של ציונות וסוציאליזם.

בדרך כלל הועמדו אנשי העלייה השנייה בפני הקשה במשימות אשר קומץ חולמים נועזים, גברים ונשים נלהבים, הטילו על עצמם שעה שכל אשר התקיים אז בארץ היה מנוגד ומנוכר לכוונותיהם ועשוי היה מלכתחילה לשים לאל את כל מאמציהם ולהכשיל שאיפותיהם. לבסוף, לא מעטים מהם שילמו על כך בחייהם, רבים כשלו ועזבו את הארץ, וקצתם, ששרדו, המשיכו על אף הכל להיאבק בעקשנות על הגשמת האידיאלים שלהם.

למזלה של תנועת העבודה התגבשה באותם ימים, שהיו לכאורה חסרי תוחלת, קבוצה מופלאה זו של בעלי שאר-רוח, אשר חרף היותם חלוקים בדעותיהם, השכילו להוות גוף מלכד המוביל אחריו את חלוצי העלייה השלישית, בנסכם בקרבם את התלהבותם שלהם ואת אמונתם בערכים שהם טיפחו ושימרו באורך רוח על אף מצוקות הזמן ההוא. ועל ידי כך הם יצרו גירוי מחודש להמשך המאמץ להגשמה, אשר התלקח ביתר שאת בכוחות הנעורים התוססים של צעירי העליות שהחלו לבוא עם גמר מלחמת העולם הראשונה.

אין זה המקום להבליט ייחודו של כל אחד מאישי הקבוצה המופלאה הזאת, כברל כצנלסון, דוד בן-גוריון, יצחק בן-צבי ויצחק טבנקין, שמואל יבנאלי ודוד רמז, אברהם הרצפלד, יוסף אהרונוביץ וא.ד. גורדון. ואף של קבוצת "הצעירים", כלוי שקולניק (אשכול), משה שרתוק (שרת), אליהו גולומב, שאול מאירוב (אביגור), דוב הוז ועוד. כל אחד מהם וכולם יחד הטביעו חותם על כיוון התפתחותה ואופיה של תנועת הפועלים, ואף של הישוב המתהווה בשנים שקדמו להקמת המדינה, בסללם בהתמדה וללא ליאות את הדרך לקירובה. כל המהלך בקרבם — וגולדה היה לה המזל להלך בינותם — ספג לתוכו מעושרם הרוחני, מאיתנות אמונתם ומדבקותם במטרה הנכספת. ואנשי העליות שבאו בעקבות העלייה השנייה הפכו בעצם למגשימיהם הנאמנים והמסורים של החלומות והמאוויים, הגלויים והכמוסים, של המתחילים הללו. ועם חלוף השנים, הכתירום ממשיכי דרכם בתואר הכבוד של מניחי היסודות כ"אבות מייסדים"...

ברם, לגבי איש אחד, אף שלא נמנה עם קבוצת "בראשית" זאת, והשתלב בצורה בלתי רגילה בעשייה למען ובקרב תנועת העבודה בארץ — יש עניין לייחד במקצת את הדיבור. האיש הוא משה בילינסון. הוא בא אלינו מן הנכר, משכיל רחב-אופקים, מצניע לכת ואיש מצפון. במקצועו היה רופא, אך לא מצא עניין לעסוק בריפוי חולים. תחת זאת העדיף לטפל

ב"חוליי" החברתי. לא חלף זמן רב, והוא הפך להיות הדָּבָר הנאמן והאמיץ של מחנה העבודה — להבדיל מן המושג "דובר" — ואת עטו השנון הקדיש כדי לגונן על המפעל הציוני ועל פועלה המבורך של ההסתדרות מול התנכלויותיהם של שלטונות המנדט. כמעט יום-יום נתפרסם מעל עמודי 'דבר' מאמריו הקצר והקולע (ללא חתימת שמו), ואף אל המחנה פנימה הפנה לעתים דברו המוכיח והמתנף. הוא היה הסופר המדיני המחונן שהעתונות העברית לא ידעה כמותו מעודה, ולעמדות שהוא ביטא ייחלו רבים. בינו לבין גולדה נוצרה אחדות-דעים ככל הנוגע לענייני חברה ומדיניות, אשר הובילה עם הזמן לידידות אישית ולהערכה הדדית עמוקה, אך שלא כגולדה, היה כוחו לא במלה המדוברת אלא במלה הכתובה.

המשרה הציבורית היחידה שנאות בלינסון לקבל על עצמו היתה לשמש כיושב-ראש של הוועד המפקח של קופת-חולים, ועם פטירתו הפתאומית בסוף 1936, ראתה גולדה חובה חברית כלפיו להמשיך בפועלו זה והיא התמידה בכך עד אשר ימי המאבק המחריף עם ממשלת אנגליה חייבוה להתמסר לעניינים המדיניים לצדו של דוד בן-גוריון.

בסיימי הערות אלה, הנני חש כי גרמתי, בלא משים, עוול לכמה וכמה נשים דגולות, שמחנה העבודה וההגשמה התברך בהן בשעתו, על שלא הזכרתי את חלקן הרכ בעיצוב דמותו של המעשה הציוני והפועלי, אף שקשייהן וסבלן בימי העליה השניה היו חמורים לאין ערוך מאלה של חבריהם, עלילותיהן הנועזות ונכונותן לעמוד ללא מורא במבחנים קשים מחייבות להקדיש להן מקום כבוד בזכרון התנועה.

וחשוב עוד לציין כי התהלכו אז בארץ, גם בקרב אנשי העליה השלישית והרביעית, אנשים לא מעטים מן הסוג הנמנה עם ל"ו הצדיקים. כלומר, אנשים לא בולטים בדרך כלל ומקרינים תכונות וערכים, מבלי שידעו אפילו לבאר אותם ואת מקורם. הגינות ומסירות היו רוויים באוויר, והמושג של עזרה לזולת היה מובן מאליו כנורמת חיים שנהייתה נחלת הכל. וגולדה קלטה כל זאת.

בעצם זוהי הנקודה העיקרית בנושא שאנו דנים בו. אני סבור שגולדה היא תוצר של תנועת הפועלים הארצישראלית. היא מעין גיבוש ותוצאה של מה שהתרחש בימים הראשונים ההם בארץ. בלי ספק היו גרעינים באופיה שהיו עשויים להתפתח במגמה זאת ומכשירי קליטה נעלמים שיכלו לקלוט ולספוג את כל זה ולעכלו.

אין גם לשכוח שהיא הגיעה ארצה עם מטען רוחני עשיר למדי, אשר ספגה בנעוריה כחברת פועלי-ציון. וכאן הוסיפה על העושר הנפשי הזה שלה כמה מן האוצרות הספוגים באווירה החלוצית ששררה אותו זמן בארץ. וכך התהוותה לעינינו הסינתזה המופלאה והמוכרת לנו תחת השם — גולדה.

נחשוב נא לרגע מחשבה אפיקורסית כזו, שגולדה היתה מתגלגלת לכאן מאיזה שהוא מקור אחר בעולם, האם היא היתה מצליחה באותה מידת כשרון להביא לידי ביטוי רעיונות שהיו צומחים על קרקע שונה לגמרי בעולם אחר? כלום יכול אתה לומר, שבשחר ילדותה ונעוריה הנחה אותה איזה רעיון עמום, שניצוצות ממנו הביאה עמה וכאן השתלבו במתרחש בתנועות הפועלים בארץ, ועקב זאת היא יכלה לתת ביטוי לדברים כמכלול של נורמות שהיה להן המשך גם בשנים שלאחר קום המדינה?

תשובה חלקית לשאלתך ניסיתי לתת בביאורי הקודמים, ועם זאת אני מתקשה לקבוע הלכה פסוקה. אבל אין ספק שבקונסטרויציה הנפשית שלה היה משהו חבוי וערוך במגמה

זאת. אחת ברור, שהאופן בו עסקה בבעיות חוסר העבודה בתקופה החמורה היא מעיד בעליל על תכונותיה היסודיות, שכאן מצאו להן קרקע פוריה ושדה מבחן.

בתוקף מה היא עסקה בעניין מפדה ד'?

בעצם, היא הטילה על עצמה משימה זאת מְזומתה שלה וקמה והתנדבה מבלי להיות, כאמור, חברה בהנהלת הקרן. בזה שהתנדבה להרמת המפדה, היא ראתה הזדמנות וחובה לעצמה ואף עיתוי נכון וגם אפשרות להגביר ולחזק מחדש את המאבק במארת האבטלה ובספיחיה. היא היתה נוהגת להתנדב לפעמים גם במקרים לא חיוניים ביותר, ומשהתעורר בה הרצון להתנדב, מוכנה היתה לשאת בלא רתיעה בעול קשה ביותר.

כדי לעצור בעדה מלהתנדב במקרה מסוים שלא נראה לי, קראתי באוזניה מהזכרון תוכנו של שיר של המשורר היהודי-רוסי שמעון פרוג, האהוב עלי מנעורי, 'בלדה על בת-השמש'. רב אחד באחת הקהילות היהודיות בימי הביניים, שהיה אהוב מאוד על הקהל, היה חולה אנוש ונטה למות. ומקובל היה באותם ימים לאסוף מן הציבור ימי חיים במתנה לחולה, ובכך היו "מאפשרים" להאריך את חייו. וכל אחד נידב — מי שעת חיים, מי יום ומי שבוע. וכשהגיעו לבתו של השמש, הודיעה הבת בהתרגשות — "אני נותנת את כל חיי". התנדבה, ומיד מתה. והרב החלים והמשיך לחיות והתייסר על כי גזל את עלומיה, וכשהגיע המועד המשוער שהיה על הנערה להתחתן, שמע הרב את קולם העליז של "הכליזמר" ושל כל באי החתונה והוא שכ והתעצב. וכשהיא עמדה ללדת את בנה בכורה — הוא חזר ודאב את גזל חייה ואושרה. וכשהגיע יומה למות — נחה דעתו של הרב, שסוף סוף אין הוא חי עוד את חייו של הזולת... אמרתי לגולדה: אל תמהרי להתנדב כמו בת-השמש, ותזכרי מה עומד לפניך, ובאיזו מידה תעמדי בנושא הזה, והעיקר, באיזה זמן יידרש כוחך לעניין חשוב בהרבה מזה.

האם היא קיבלה את העצה הזאת?

פעם אחת היא הסכימה שלא להתנדב, אבל רק פעם אחת בלבד. אמנם עד כמה שאני זוכר היא, אמנם, נהנתה מיופיה של הבלדה, אבל לא היתה מוכנה לוותר על נכונותה להתנדב משנראה לה העניין חשוב. ברור שאת תוכנה של בלדה זאת לא קראתי באוזניה כשהציעה את עצמה לרכז את הטיפול במפדה ד'. להיפך, בְּרַכְתִּיהָ על כך והושטתי לה את כל העזרה מצדי. ב-1944 חל פילוג במפלגה, והוחלט על בחירות להסתדרות. התנהלו ויכוחים מרים, מי משני הפלגים מייצג את הרוב ומשקלו של מי עדיף בציבור, כדי להרכיב בהתאם לזאת את ועדת הבחירות המרכזית ולבחור את היושב-ראש שלה שינצח על המלאכה. לבסוף התפשרו והוחלט שאני אהיה היו"ר. אני כלל לא התנדבתי למשימה קשה זאת, כי אם "נודבתי" על-ידי שני הפלגים היריבים כאחד. הבחירות התנהלו במתח רב, ומפא"י זכתה בכל זאת ברוב. אבל במועצת פועלי תל-אביב היו התוצאות שקולות. הוטל על אשכול להיות מזכיר מועצת פועלי תל-אביב. הוא התנה את הסכמתו בכך שמישהו יבוא לעזרתו, כי לא היה בטוח שיוכל להרים את המשא לבדו. ואז קמה גולדה, וכדרכה התנדבה לשמש כעוזרת למזכיר מועצת פועלי תל-אביב.